

66. Erasmi Osvaldi Commentaria Astrologiae.
 67. Aristotelis Organum in Logicam, Liber graecus. 1597
 68. Ugyanannak II. része. 1597
 69. Commentaria Phylosophiae Lováriensium.
 70. Physica Aristotelis. 1597
 71. Explanatio Martini Lutheri in Genesim. 1546
 72. Caspari Swengfeldii. 1)
 73. Philippi Melanchtonis Pars I. 1580
 74. Ugyanannak III. része. 1563
 75. » IV. » 1577

MAGYARORSZÁGI

VONATKOZÁSÚ ŐSNYOMTATVÁNYOK (INCUNABULA)

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁBAN.

Közli: Hellebrant Árpád, akadémiai könyvtártiszt.

Másfél esztendeje, hogy a M. T. Akademia könyvtárának ősnymtatványait oly czélből tanulmányozom, hogy ezeknek bibliographiai leírását elkészítsem. Ösztönzött erre azon irány, melyet Fraknói Vilmos történészünk a »Magyar Könyvszemle« megindítása által a hazai bibliographia terén inaugurált, s mely a könyvészeti ismeretek terjesztésében irodalmunknak már ekkor is jelentékeny szolgálatokat tett.

Kitűzött feladatomat befejezve, érdekesnek tartom ez alkalommal az általam leirt ősnymtatványok közül a magyarországi vonatkozásúakat kiválasztani s ezeket. kiválóbb irodalomtörténeti becsüknél fogva, e folyóirat t. olvasóinak egy külön czikkben bemutatni.

Mielőtt azonban ezt tennem, legyen szabad a M. T. Akademia ősnymtatványainak provenientiajáról, s általában az ősnymtatványokról a következőket előrebocsátanom.

1) A munka czíme: Der erste Theil der Christlichen Orthodoxischen Bücher und Schriften des Edlen theueren, von Gott hochbegnadeten und gottseligen Hans Casper Schwenkfeldts. Anno MDLXIII

Mint általában tudva van, a M. T. Akadémia könyvtárának első alapját a gróf Teleky család nagybecsű könyvgyűjteménye vetette meg, mely 30,000 kötetből állott. E törzsadományt időfolytán lelkes hazafiak áldozatkészsége és az Akadémia vásárlásai jelentékenyen gyarapították, úgyszólván megháromszorozták, úgy hogy a könyvtár jelenlegi állományát kerekszámban bátran 90,000 kötetre tehetjük. ¹⁾

Ezek között van 427 ősnymotatvány, melyeknek provenienciája néhai gróf Teleki József, Pulszky Ferencz és Oltványi Pál nagybecsű ajándékaira vezethető vissza.

Gróf Teleki József ugyanis 1834-ben megvásárolta Kresznerich-féle, 1850-ben pedig a Jancsó-féle könyvgyűjteményeket, s mindakettőt az Akadémia könyvtárának ajándékozta, miáltal ez az elsőből 200, s a másodikból jelentékeny számú ősnymotatvánnyal gyarapodott. Ugyanő 1850-ben saját könyvtárának ősnymotatványait és az Aldus-féle kiadásokat ajándékozta az Akadémiának s 600 kötettel járult az általa létrehozott ősnymotatványok, és más bibliographiai ritkaságok gyarapításához.

Utána kiemeljük Pulszky Ferencz nagybecsű könyvajándékát, melyet 10,000 forintra becsültek, s mely ősnymotatványainak és bibliographiai ritkaságának tekintélyes száma és belbecse által, az Akadémia ősnymotatványainak készletét jelentékenyen nevelte. Felemlítem még, hogy Oltványi Páltól is több becses ősnymotatványt nyert az Akadémia s ezzel a kiválóbb adományok sorát az ősnymotatványokra nézve berekesztem.

A mi az ősnymotatványok időszakát illeti, erre nézve a bibliographusok közt egy ideig eltérők voltak a nézetek. Hain, Brunet, Audifred, Franciscus de Licteriis és előtök sokan kerek

¹⁾ A M. T. Akadémia könyvtáráról lásd a következő értekezéseket: Schedel Ferencz, Akadémiai könyvtár rövid története és mibenléte. (M. Tud. Társ. Évk. VII. 1. oszt. 1842—44. §6) Bajza: A Telekyek tudományos hatóságáról. M. T. Társ. Évkönyv VII. k. 92. l. (M. Akad. Ért. 1843—44. 233, 234.) A Teleky könyvtár magyar, és 2-ik nagyobb részéről való jelentés. Magyar Akadémiai Értesítő 1843—44. 104, 130, 157. Jancsó könyvtár megvétele. s gróf Teleky József újabb ajánlata M. Akad. Értes. 1850. 48. Az Akadémiai könyvtár. Bud Szemle XVII. 1863. 455 Hunfalvy Pál Tudósítás a magyar tud. akadémiai könyvtárról. M. Akadémiai Értes. 1868. 33.

számot véve határuil az ősnyomatok korát 1500 ig bezárólag vezették le. Mások e határon túlmentek, s kiterjesztették az ősnyomatványok határuil, majd 1517 ig mint Schellhorn, majd 1520-ig mint Engel, majd 1533-ig, mint Uffenbach avagy egész 1536-ig mint Panzer.

Ezek azonban ma már meghaladott álláspontok. Ma a német, dán, belga, angol, francia, olasz, svéd, spanyol és orosz bibliographusok, alig számbavehető kivétellel, az ősnyomatványok határuil 1500-zal zárják be. Sőt olyan helyen, hol az ősnyomatványok nagy contigenst tesznek ki, mint például a drezdai királyi könyvtárban, ott a határvonalat 1500-on innenre is teszik és az ősnyomatványokat csak 1486-ig tekintik olyanoknak, azontúl pedig a megfelelő szakokba osztják be azokat.

A correct bibliographiai álláspont tehát, melyet irodalomtörténeti tekintetek is támogatnak, az 1500-ik évet szabja meg az ősnyomatványok határuil. Ez állásponton vannak, hogy másokat ne említsek, Molbech ¹⁾ és Seizinger ²⁾ is.

A Gróf Teleki féle könyvgyűjteményben a régi álláspontot fogadták el mérvadóul. Levezették az ősnyomatványok határidejét egész 1520 ig, miáltal ezeknek száma 600-ra szaporodott. E szám azonban jelentékenyen le fog olvadni, ha a modern bibliographiai álláspontot vesszük alapul, ha ősnyomatvány alatt csak az 1500-ig bezárólag nyomtatott könyveket értjük.

Igy lesz az Akadémia ősnyomatványainak összes száma 427, a mi mindenesetre tekintélyes, bár a régi számítástól lényegesen eltérő összeg.

Ezen 427 incunabulum 34 helyen látott napvilágot, és pedig: Augsburg, Basel, Bécs, Bologna, Brescia, Brünn, Burgdorf, Deventer, Esslingen, Florencz, Hagenau, Köln, Lauingen, Lipese, Lyon, Mainz, Mantua, Memmingen, Milano, Nürnberg, Padua, Passau (?), Paris, Reutlingen, Roma, Speier,

¹⁾ Ueber Bibliothekswissenschaft. Leipz. 1833. p. 101. »Ueber das Ordnen der Paläotypen, deren Grenze nach meinem Dafürhalten nicht über das Jahr 1500 ausgedehnt werden muss, giebt es allerdings verschiedene Meinungen, was aber doch im Ganzen nicht von bedeutenden Einfluss ist«.

²⁾ Theorie und Praxis der Bibliothekswissenschaft. Dresden 1863, 17, 64 l.

Strassburg, Treviso, Ulm, Velenceze, Verona, Vicenza és Winterburgban.

Ezek között a ké legrégebb »Gregorii pape moralia seu expositio in Jobum« című ívrétű munka, mely hely, év és nyomdász megnevezése nélkül jelent meg, de legtöbb bibliographus szerint 1468-ban Baselben Bernardus Rodt műhelyében nyomatott. Továbbá: »Ioannes de Aurbach Summa de Sacramentis« című, mely Augsburgban Guntherus Zeinernál 1469-ben jelent meg.

Ezen 427 ősnyomtatvány között van 26 olyan, melyek hazánkra birnak vonatkozással s általános bibliographiai becsükön kívül magyar irodalomtörténeti érdek fűződik hozzájuk. Ezeket lesz szerencsém ez alkalommal időrendi sorozatban bemutatni:

I.

1470—71. Róma.

Iustinus Epitome Historiarum Trogi Pompeji,
apud Udalricus Gallum.

Igen díszes kiállítású munka, melyet Pulszky Ferencz nagybecsű ajándékából bir a könyvtár. Fehér papíron csinos kerek betűkkel van nyomva, s ívrétben 138 számozatlan levélből áll. Ezek igen gazdag lapszéleket mutatnak fel, de signaturák vagy custosok nincsenek rajtuk. A quaterniók meg nem állapíthatók. A nyomtatás helye és éve a könyvben kitéve nincsen; a colophont képező distichonból csak a nyomdász nevét tudja meg. Ez Udalricus Gallus, ki Falkenstein szerint 1470—78-ig Romában működött, s az alább részletesen felsorolt bibliographiai tekintélyek szerint 1470—71 táján adta ki Iustinusnak föntemplített munkáját. A szövegben a fejezetek felírásai vörösek és kékek, s a miniatortól származnak, ki a fejezetek elejére díszes polychromba foglalt arany iniciálékat, a czimlapra pedig vörös, kék, zöld és fehér arabeszkés díszkeretet festett, mely arany csikkal van szegélyezve s az 1^a levél szövegét egészen befoglalja. Általában a könyv szövege nemcsak élénk rubricázásról, hanem rendszeres emendatióról is tanuskodik, melylyel a lapszéleken és a sorok között gyakran találkozunk. E javítások annál érdekeseb-

bek, mert körmöczi Schaider Pál hazánkfiától származnak, ki nevét a colophon után irt jegyzetben vörös festékekkel megörökítette, s kinek feljegyzéséből tudjuk, hogy a könyv javítását 1494-ben junius havában fejezte be.

E nagyérdekű feljegyzés ősnymtatványunknak magyar irodalomtörténeti fontosságot kölcsönöz; Schaider Pálban pedig irodalomtörténetünk egy egészen ismeretlen XV. századi szövegjavítóval (emendator) gyarapodik, ki tudomásunk szerint ekkorig az egyedüli hazánkfia, ki a XV. században ősnymtatványokat javításával foglalkozott.

Megemlítem még, hogy a könyv egy lapjára átlag 23 sor esik.

A díszes címlap alsó szélében egy ismeretlen czimert találunk, mely 9 szegletű kék paizsban félholdból növő csonka Pegazust tüntet fel, a fejtől kezdve egész a szárnyakig. Hihetőleg az egykori könyvbirtokos czimere.

A könyv az 1^a levélen: »Justini historici politissimi Epitome in Trogi Pompei historias proemium incipit« etc. szavakkal proemiummal kezdődik, mely 1^b levélig terjed. Ugyanott »Ex primo volumine« nyomtatott felirással kezdődik a szöveg: »Principio rerum gencium nacionumque« szavakkal s a 44-ik fejezettel a 138^a levélen a következő distichonnal végződik:

Anser Tarpeu (sic) custos Jouis: unde: que alis
Constreperes: Gallus decidit: Vltor adest.

Vdalricus Gallus: ne quem poscantur in usum.

Edocuit pennis nil opus esse tuis.

Imprimit ille die: quantum non scribitur anno

Ingenio: haud noceas: omnia uincit homo.

Ezen vers után rubrumban a következő egykorú jegyzet van írva:

»Emendatus est hic liber per me Paulum Schaider Crémítianum Anno Saluatoris M^o CCCC^o Lxxxxiiij^o Mense Junio Ex Libro Baptistae guarrini: Annotacionesque ego hoc colore annotavi purpureo«.

Schaider Pál tehát a javításokat Battista Guarino, a kitűnő humanista, példányából vörös festékekkel eszközölte.

A könyv kötése ujabbkori barna bőr. Figyelmet érdemel azonban azon körülmény, hogy ez ősnymtatvány levelei soha körülvágva nem voltak, hanem most is eredeti csipkés állapotukban vannak meg. E körülmény a példány becsét neveli, mert a vágás nélküli ősnymtatványok a ritkaságok közé tartoznak.

Maittaire Ann. typ. I. p. 242. e kiadást 1470. évbelinek mondja. Panzer Ann. typ. II. 422, 50. megjegyzi, hogy »Editis altera princeps; praecessit illam Veneta anni 1470. Et hanc vel 1470 vel 1471 typis vulgatum esse, probabile est.« Ebert. Allg. bibl. Lex. I. p. 912. 11114. Dibdin Bibl. Spenc. II. p. 110. Hain II. 1. p. 202. 9646. Schweiger. Hdb d. class. Bibl II. 1. p. 484. ezt mondja: »Zweite weniger schöne, doch seltne Ausg. aus einem guten Codex abgedr. (In Strassburg.)« Brunet. Man. de libr. III.⁵ p. 619. »impr. vers. 1470«. Grässe III. p. 511.

II.

1481. Nürnberg.

Aeneae Sylvi postea Pii II. Pontificis Maximi
Epistolae familiares. Nürnberg apud Antonium
Koburger.

Ivrétű 245 számozatlan levélből álló nyomtatvány diszes goth betűkkel és csinosan festett inícialekkel. A levelek sem signatúrával sem custosokkal sem számjegyekkel jelölve nincsenek, a szöveg azonban végig van rubrikázva.

A könyv Aeneas Sylvius levelezéseit tartalmazza, külön címlappal azonban nem birt, hanem mindjárt: »Numerus et ordo epistolarum in hoc opere contentarum« felirattal a tartalomjegyzékkel kezdődik, mely az első 5 levelet egészen igénybe veszi.

E tartalomjegyzékben a magyarországi vonatkozású levelek a következők:

»De rege Ladislao«.

52. lev. »Bello thurcorum et vngarorum rex polonie et cardinalis. sancti angeli ceciderunt.

63. Nouitates vngarie et de conventu nurembergensi.

78. Hortatur legatos regni vngarie vt Ladislaum absque conditione regem recipiant.

81. Ungari spreto Ladislao regni herede vero regis polonie filium intruserunt.

93. De rebus vngarie et ecclesie auizamentum.

95. Ungari quanto rennuunt Ladislaum: tanto inter se discordant vt eligant alium.

118. Ladislaus commendatur summo pontifice ne emulis suis regnum vngarie confirmet.

128. Excusatio regis dacie quare ad dietam non venit.

147. Sperat ladislaum regem vngarie. cum cesare pacem confirmare.

162. Ad Nicolaum quintum pontificem maximum de clade vniuersalis ecclesie, de situ et fertilitate vngarie, et aduersus prutenis et de cruciferis ordinis theutunicorum.

169. Laudat thuregas in regno vngarie. fieri et aliqua de vnione et passagio contra thurcos inseriit.

187. Suadet regni vngarie pacem.

189. Hortatur ad pacem vngarie.

204. De promotione ad cardinalatum (László m. kir.-hoz.)

211. Promotionem suam amico notificat. (János váradi püspökhöz.)

252. Decima et indulgentia predicatur contra thurcos.

257. Promotionem suam notificat et se commendatum haberi exorat. (Dyonisio cardinali Strigoniens. x. Marc. 1457 a datum.)

258. Pollicetur gratitudinem promotionis sue. (A váradi püspökhöz.)

262. Littere credentiarum. (László m. kir.-hoz.)

266 De morte comitis cilie et presagio cometes.

292. Grates refert de promotione et efflagitat iterum promoueri etc. (László magy. kir.-hoz.)

295. Hortatur concordie imperatoris et regis vngarie intendere.

332. Excusat se de gestis contra vardien. (Aeneas . . . Johanni troester S. p. d.).

337. Excusat se q contra commendatum sniam protulit iustitia exigente. (Aeneas . . . Latino cardinali vrsino S. p. d.)

338 De morte diui Ladislai regis.

350. Hortatur audire suo nomine loquentem. (Calixtus . . . Carisimo in xpo filio ladislao regi ungarie S. etc.)

353. Destinatur legatus apostolicus ad nuptias ladislai regis.

354. Hortatur legatum quameceleriter nuptias regis adire

367. De pallacio budense et aliquid contra basiliense concilium.

379. Post regiam maiestatem recommendatum refert grates episcopi varadien. emancipatione. (László m. kir.-hoz.)

384. Congratulatur episcopo varadiensi e vinculis emancipato.

385. Excusatoria de grauamine nationi germanice illate et praecatur pacem cum ladislao inire et contra thureos gladium vibrare.

410. Reserat thurco fidei nostre veritatem, et collidit errores machumet. atque sectam suam.

411 Oratio pii pape. in conuentu mantuano, sexto kalendas octobris. Anno dominí. M. cccc. lix

418. Mittit litteras summo pontifici presentandas. (Capistrán Jánoshoz.)

419. Significat bohemos rokezanam petere in archiepiscopum (Capistrán Jánoshoz)

A 6-ik levél első lapja üres, a 2-ik lapon: »Preconisacio Enee Sylvii poete laureati« felirattal »Nicolai de vuile sacri lateranensis palacij auleque imperialis consistorij comes« előszava következik, mely ezen lap végeig terjed.

A 7^a levéllel kezdődnek az epistolák, melyeknek sorát a következő felírás nyitja meg:

»Congratulatur amico de prosperitate successus. EPISTOLA PRIMA.« Ezután vörös négyszögben foglalt iniciáléval kezdődik maga a levél: »Ivlianus cardinalis sancti Angeli apostolice sedis legatus Doctissimo Regis Romanorum Secretario Salutem dicit.« etc.

A könyvben van összesen 432 epistola. Az utolsó a 145^a levélen végződik hol a következő colophon olvasható:

»Pij ij pontificis maximi cui ante summum episcopatum primum quidem imperiali secretario: tandem episcopo deinde cardinali senensi. Eneas siluius nomen erat. familiares epistole ad diuersos in quadruplici vite eius statu transmissis: impensis Antony Koburger Nurenberge impresse. finiunt XVI. kalendas octobris Anno salutis christiane M. CCCC. LXXXI.«.

Eszerint a könyv Norinbergában 1481-ben Koburger Antal nyomdájában készült.

Kötése egykorú, a fatáblákat fekete bőr borítja, melyet rézköldökök és csinos kivitelű rézcsatok ékesítenek.

Az első tábla belsejéhez egy beirt hártylevél van ragasztva, mely imádságokat tartalmaz s a XV századból származik. F. hártján ugyanazon rubrummal, melylyel a szövegben találkozunk a következő feljegyzést találjuk: »frater Damianus Stader 1510«. Hihetőleg a rubricator neve.

A könyv eredetileg a bécsi domokosoké volt, a mint ez a boríték belsején olvasható, következő jegyzet bizonyítja: Liber hic est conventus viennensis fratrum praedicatorum concessus ad usum fratri Johanni Vogtt eiusdem conventus et ordinis filio 1498«. A M. T. Akadémia könyvtárába Gr. Telekyek gyűjteményéből került.

Végre megjegyzem még, hogy ezen ősnymtatvány az Akadémia könyvtárának két példányban van meg.

Maitt. I. p. 422. Seemiller II. p. 74. IX. Panzer Nürnberg. Buchdruckergeschichte p. 63. 88. Laire II. p. 50. 27. Panzer II. p. 188. 92. Ebert. I. p. 11. 109. Hain I. 1. p. 19. 151. Brunet I. p. 73: »Cette édit. renferme un grand nombre d' épitres, qui manquent dans la suivante«. Voigt. Die Briefe des Aeneas Sylvius. (Arch. f. Kunde öst. Gesch. XVI. p. 334. 13.) Grässe I. p. 26.

III.

1481. Velence.

Niger Petrus Ordin. Predicatorum. Clypeus Thomistarum. Velence Raynaldus de Novimagio.

Ivrétű, két hasábban goth betűkkel nyomtatott munka 199 számozatlan levéllel, melyek $a_2 - 4_3 + aa - cc_3$ jegyekkel vannak jelezve. (Signatura.) Ezen kívül a könyvben más jelzés nincsen. A quaterniok úgy oszlanak meg, hogy az a—d, f, i, k jegyűekre 8 az e, g, h, l—cc terniókra pedig 6 levél esik. A levelek felső margóin nyomtatott felirások vannak, melyek a könyv fejezeit jelzik. Ezek bekezdésénél festett iniciálékat találunk, melyek egyes kézre vallanak.

Az ősnymtatvány Petrus Niger domokosrendi szerzetesnek »Clypeus Thomistarum« című polemikus munkáját tartalmazza, melyet ez Mátyás királynak, ki őt Németországból a budai főiskolához tanárul hívta meg, ajánlott.

Az ajánló levél Mátyás király korához igen érdekes miveltségtörténeti adalékot szolgáltat, megtudjuk belőle, hogy Petrus Nigert Antal modrusi püspök s Beatrix gyóntatója hívta meg Mátyás nevében Magyarországra. Minthogy azonban Ferrariusnál ²⁾ ezen levél kis hiján majdnem teljes szöveg szerint olvasható s tudósaink is többször felhasználták, nem tartottam azt szükségesnek e helyütt ismételve lenyomatni.

²⁾ De rebus Hungaricae Provinciae ordinis Praedicatorum. Viennae Austriae 1637. 4-r. 453—454. l.

A könyv a 2^a levéllel (külön czimlap nélkül) a következő felirással veszi kezdetét:

»Titulus libri: Clipeus Thomistarum. Inquosunque aduersos per venerabilem virum fratrem Petrum Nigri ex ordine praedicatorum sacre Theologie professorem nuperrime editus ac invictissimo principi Mathie Ungarie Boemique Regi obsequenter inscriptus. Epistola ad Regem;

Az ajánló levél után a szerző előszava következik, mely 2^b levélig terjed.

A tulajdonképeni szöveg a 3^a levélben kezdődik a következő felirattal: »Incipit liber acutissimarum questionum super arte veteri Aristotelis: qui thomistarum clipeus appellatur: per venerabilem virum fratrem Petrum Nigri ex codiuse predicatorum sacre theologie professorem nouiter editus«, etc. és a 63-ik quaestioval a 193-ik levélen a következő colophonnal végződik: »Explicit clipeus thomistarum fratris petri nigri ordinis predicatorum. Uenetijs per magistrum raynaldum de nouimagio theutonicum. Anno domini 1481«.

A colophon után a 194—199 leveleken (cc₁, cc₂, cc₃, és három jel nélküli) »Ordo et continencia quaestionum libri porphyry« felirattal register következik, mely az utolsó 6 levelet egészen igénybe veszi s az ősnyomtatvány tartalmát kimeríti.

Megjegyzem még, hogy a könyv 1^a levelén a következő egykorú feljegyzést találjuk: »Conventus Viennensis almi ordinis praedicatorum«. Az Akadémia a gr. Telekyek gyűjteményéből bírja. Kötése újabbkori.

Maitt. I. p. 425. Panzer III. p. 168, 526. Hain II. 1. p. 507. 111.88. Grässe IV. p. 676.

(Folytatás következik.)